

LANNOO'S
AUTOBOEK
DUITSLAND

LANNOO'S
AUTOBOEK
DUITSLAND

Sinds een aantal jaren komt Duitsland steeds meer in trek als vakantiebestemming – niet alleen bij toeristen uit Europa en zelfs verder weg, maar ook bij de Duitsers zelf. Natuurlijk bestaat de hitlijst van populaire reisdoelen vooral uit de Noordzee, de Oostzee en de Beierse Alpen, en uit de metropolen Berlijn, Hamburg en München. Toch zijn er naast die toeristische toppers – vooral in de ‘provincie’ – grandioze landschappen en onvermoede culturele schatten te ontdekken.

Lannoo's Autobook Duitsland laat je kennismaken met het land vanuit verschillende invalshoeken. In het eerste en uitgebreidste deel worden per deelstaat de mooiste bestemmingen besproken en geografisch gerangschikt. Wie nader wil kennismaken met het land aan de hand van fascinerende toeristische routes, slaat er het hoofdstuk ‘De mooiste toeristische routes’ op na. Het laatste deel is gewijd aan de fraaiste locaties van het Duitse Unesco-werelderfgoed.

Ruim duizend grote en kleine foto's illustreren het boek, en 110 pagina's met kaarten zorgen dat je op de juiste weg blijft. Zo heb je een uitgebreid overzicht van de rijkdom en verscheidenheid die Duitsland te bieden heeft. Je krijgt meteen zin om je koffers te pakken en alles met eigen ogen te gaan aanschouwen.

Vorige pagina's: ongerepte natuurpracht in Noord-Duitsland – de Lüneburger Heide en het Noordzeestrand bij St. Peter-Ording.

Deze pagina: romantisch Heidelberg met kasteelruïne, Scheffelterrass van de kasteeltuin Hortus Palatinus en Alte Brücke.

DE MOOISTE BESTEMMINGEN

Sleeswijk-Holstein	14
Kiel	25
Lübeck	27
Hamburg	34
Bremen	46
Nedersaksen	52
Hannover	73
Mecklenburg-Vorpommern	78
Rostock	88
Stralsund	92
Schwerin	103
Brandenburg	104
Frankfurt an der Oder	109
Potsdam	113
Berlijn	118
Noord-Rijnland-Westfalen	134
Keulen	147
Düsseldorf	153
Saksen-Anhalt	154
Maagdenburg	159
Saksen	170
Dresden	177
Thüringen	186
Erfurt	195
Hessen	202
Frankfurt am Main	221
Rijnland-Palts	222
Mainz	235
Saarland	236
Saarbrücken	245
Baden-Württemberg	248
Stuttgart	258
Beieren	278
Nürnberg	289
München	299

In dit deel worden 21 routes beschreven, die op de overzichtskaart zijn weergegeven. De meeste lopen langs een van ruim 150 officiële toeristische routes die de afgelopen decennia in Duitsland het levenslicht zagen – van de Grüne Küstenstraße in het noorden via de Route der Industriekultur en Romantische Straße tot de Deutsche Alpenstraße in het zuiden. Waar dat mogelijk was, werd een extra traject uitgestippeld dat niet langs de officiële route loopt en dat je laat kennismaken met

landschappelijke en culturele hoogtepunten, bijvoorbeeld door het romantische Rijndal tussen Koblenz en Bingen. De bijbehorende tekst vat de route kort samen en beschrijft de regio met zijn landschappelijke, historische en culturele bijzonderheden.

De tekst wordt aangevuld met een routekaart waarop het traject, de belangrijkste plaatsen en de bezienswaardigheden

Natuurlandschappen en natuurmonumenten

- Gebergtelandschap
- Uitgedoofde vulkaan
- Rotslandschap
- Canyon
- Grot
- Gletsjer
- Rivierlandschap
- Waterval/stroomversnelling
- Merenlandschap
- Nationaal park (fauna)
- Nationaal park (flora)
- Nationaal park (cultuur)
- Nationaal park (landschap)
- Natuurpark
- Kustlandschap
- Strand
- Eiland
- Dierentuin
- Windplaats van fossielen
- Wildreservaat

Cultuurmonumenten en culturele evenementen

- Vroegste en vroege geschiedenis
- Romeinse oudheid
- Joodse cultuurplaats
- Kerk/klooster
- Rotstekeningen
- Vikings
- Cultuurlandschap
- Burcht/vesting
- Paleis
- Industrieel monument
- Gedenkteken
- Historisch stadsbeeld
- Skyline
- Feesten en festivals
- Museum
- Theater
- Olympische stad
- Monument
- Markten
- Bezienswaardige vuurtoren
- Bijzondere brug

Belangrijke sport- en recreatiebestemmingen

- Racecircuit
- Zeilgebied
- Windsurfen
- Minerale/thermale bron
- Badplaats
- Pretpark
- Casino
- Paardensport
- Zeehaven

te vinden zijn. De hoofdroute en extra tochten zijn in kleur aangeduid (zie voorbeeld rechts), pictogrammen (zie lijst links) verduidelijken welke bezienswaardigheden je onderweg te zien krijgt. De nummers bij de route maken het gemakkelijker om je te oriënteren en je tocht te plannen; ze geven aan waar het vertrek- en aankomstpunt liggen en in welke richting je het best kunt rijden. Bij elke kaart vind je de belangrijkste haltes van de route in woord en beeld.

DE MOOISTE TOERISTISCHE ROUTES

Route 1	Grüne Küstenstraße	318
Route 2	Alte Salzstraße en Hanzeroute	320
Route 3	Wege in die Romanik en Straße der Romanik	324
Route 4	Klassikerstraße en Straße der Wettiner	326
Route 5	Deutsche Märchenstraße en Straße der Weserrenaissance	328
Route 6	Deutsche Alleenstraße	330
Route 7	Route der Industriekultur	332
Route 8	Van het Münsterland naar de Keulse Bocht	334
Route 9	Door Sauerland en Siegerland naar het dal van de Lahn	336
Route 10	Grote Eifelroute	338
Route 11	Moselweinstraße en Rheingauer Riesling-Route	340
Route 12	Nibelungen- en Siegfriedstraße/Bergstraße	342
Route 13	Burgenstraße van Mannheim naar Bayreuth	344
Route 14	Württembergische Weinstraße en Schwäbische Dichterstraße	348
Route 15	Oberschwäbische Barockstraße	350
Route 16	Van Baden-Baden door het Zwarte Woud	352
Route 17	Deutsche en Badische Weinstraße	354
Route 18	Fränkische Bocksbeutelstraße	356
Route 19	Romantische Straße	358
Route 20	Glasstraße en dal van de Donau	360
Route 21	Deutsche Alpenstraße	362

Pure Rijnromantiek – dat biedt Bacharach met zijn middeleeuwse stadsversterking, vakwerkhuzen en romaans-gotische kerk St. Peter.

Het wijndorp maakt deel uit van het cultuurlandschap Oberes Mittelrheintal, tussen Bingen en Koblenz, dat als werelderfgoed werd erkend.

HET MOOISTE UNESCO-WERELDERFGOED

Waddenzee	366
Archeologisch grenscomplex van Hedeby en Danevirke	367
Hanzestad Lübeck	368
Speicherstadt en Kontorhausdistrict met Chilehaus in Hamburg	369
Historische binnensteden van Stralsund en Wismar	370
Oude en voorhistorische beukenbossen van de Karpaten en andere regio's van Europa	371
Stadhuis en Rolandstandbeeld in Bremen	372
Dom en Michaeliskirche in Hildesheim	373
Fagusfabriek in Alfeld	374
Rammelsbergmijnen, historisch centrum van Goslar en hydraulisch watersysteem van de Opper-Harz	375
Dom van Naumburg	376
Quedlinburg	377
Bauhauslocaties in Weimar en Dessau	378
Parklandschap Dessau-Wörlitz	379
Luthergedenkplaatsen in Eisleben en Wittenberg	380
Paleizen en parken van Potsdam en Berlijn	381
Museumsinsel in Berlijn	384
Modernistische woonwijken in Berlijn	385
Bergpark Wilhelmshöhe	386
Kasteel Wartburg	387
Klassiek Weimar	388
Muskauer Park	389
Karolingisch Westwerk en Civitas Corvey	390
Mijncomplex Zollverein in Essen	391
Dom van Keulen	392
Schloss Augustusburg en Schloss Falkenlust in Brühl	393
Dom van Aken	394
Boven-Midden-Rijndal	395
Trier	396
Dom van Speyer	397
IJzersmelterij van Völklingen	398
Klooster van Lorsch	399
Fossielenvindplaats Groeve Messel	400
Abdij van Maulbronn	401
Kloostereiland Reichenau	402
Prehistorische paalwoningen in de Alpen	403
Grotten en ijstijdkunst in de Zwabische Jura	404
Architecturaal werk van Le Corbusier	405
Grenzen van het Romeinse Rijk: Limes	406
Historische binnenstad van Bamberg	407
Markgrafelijk Operahuis in Bayreuth	408
Residentie van Würzburg	409
Historisch centrum van Regensburg met Stadtamhof	410
Bedevoortkerk van Wies	411

Hoogtepunt van de
Duitse barok: de
Zwinger met het
Wallpavillon in Dresden.

De mooiste bestemmingen

Duitsland heeft een bijna eindeloos aanbod aan fascinerende bestemmingen: prachtige hoog- en middelgebergtes, betoverende meren, rustige nationale parken en natuurparken, luisterrijke kerken en kloosters, imposante burchten en kastelen, bruisende steden en idyllische dorpjes. De foto's en teksten beschrijven achthonderd interessante bestemmingen in Duitsland per deelstaat. Voor de belangrijkste steden krijg je er een plattegrond bij. In 150 thematische bijdragen worden natuur- en cultuurfeitjes verder uitgediept. Gedetailleerde informatie over zo'n vierhonderd musea, monumenten, kastelen, theaters, dierentuinen, stadsfeesten en festivals, én een classificatiesysteem met sterren – ***= een reis waard, **= een omweg waard, *= bezienswaardig – verhogen het gebruiksgemak.

Al sinds 1858 een baken
voor zeevaarders en
landrotten: de vuur-
toren List-Ost op Sylt.

Sleeswijk-Holstein

Sleeswijk-Holstein is de 'deelstaat tussen de zeeën', namelijk tussen de rustige Oostzee en de door stormen geteisterde Noordzee. In dit gebied strekt zich een lieflijk landschap uit met beboste dekzandruggen en meren. Indrukwekkende bakstenen kerken, hoeses met rieten daken en ontelbare musea getuigen van de rijke cultuur in de noordelijkste deelstaat van Duitsland.

Sleeswijk-Holstein

TIP++TIP++

De Nolde-stichting Seebüll
Dramatisch licht boven de zee, dreigende wolken aan de hemel... De schilderijen van de kunstenaar Emil Nolde (1867-1956) zijn te bewonderen in de galerie die is ondergebracht in zijn vroegere woning en atelier. De stichting kan tevens prat gaan op een 120 ha grote bloementuin.
Seebüll, tel. +49-4664-983930, www.nolde-stiftung.de, maart-nov. 10-18 u

Dr.-Carl-Häberlin-Friesenmuseum
Stap onder twee grote walvisbeenderen door naar het museum en verneem meer over het leven en de gebruiken van de Friezen. Te zien zijn onder meer oude Friese woningen en een standerdmolen.
Wyk, Rebbelstieg 34, tel. +49-4681-2571, www.friesen-museum.de

World Cup Sylt
Trefpunt van 's werelds beste windsurfers. Gedurende tien dagen in september demonstreert de windsurferselite zijn kunnen tijdens de World Cup. Zo'n 180.000 toeschouwers drommen dan samen op het Brandenburger strand.
www.worldcupsyлт.de

NOORDZEEKUST

De Noordzeekust van Sleeswijk-Holstein dankt zijn faam niet alleen aan de Waddenzee. Ook het moeraslandschap met watertjes, prachtige bossen en indrukwekkende dijken, vele vakantie-eilandjes en de Halligen doen een duit in het zakje.

* Niebüll

De geschiedenis van Niebüll, een dorpje op de dekzandrug, gaat terug tot in de 13de eeuw. Hoe men hier vroeger leefde, is te zien in het *Friesisches Museum. In het *Naturkundemuseum worden de Noord-Friese fauna en flora getoond. In Seebüll, ten noorden van Niebüll, stelt de *Nolde Stiftung in een bakstenen woning in Bauhausstijl werk van de expressionistische schilder tentoon.

*** Sylt

In 1927 werd de Hindenburgdam voltooid, die het noordelijkste eiland van Duitsland verbindt met het vasteland. Hoofdplaats van het eiland is **Westerland. Neem zeker een kijkje in de kerk **St. Niels (1635) met laatgotisch, gebeeldhouwd altaar. Het oude *kurhaus van 1896 herbergt nu het stadhuis en een casino. In ***Keitum zijn de Friese woningen te bewonderen die typisch zijn voor het eiland. Sommige zijn ruim tweehonderd jaar oud, zoals het **Altfriesisches Haus. Ten noorden van Keitum, aan de Waddenzee, tref je in de kerk **St. Severin (13de eeuw) een bewerkte altaar aan uit de 15de eeuw en een kansel uit de 17de. Het deftige **Kampen pronkt met eindeloze stranden, heide, duinen en stulpjes met rieten daken. In de Waddenzee voorbij **List, de noordelijkste gemeente van Duitsland, wordt de lekkere oester Sylter Royal gekweekt.

Halligen

'Land onder water!' luidt het meerdere keren per jaar op de tien Halligen voor het vasteland van Noord-Friesland. Want wanneer de herfststormen over zee

razen, rest er maar weinig van de minuscule eilandoverblijfselen of nietige stukjes voormalig vasteland: weiden en velden staan blank, het vee wordt naar de stallen gedreven, de ramen worden gesloten. En dan be-

* Listland

In het natuurreservaat aan de noordpunt van Sylt stelen de wandelduinen de show. Elk jaar schuiven ze een paar meter op.

* Morsumklif

Fossielen op de tot 20 m hoge, steile oever bij Morsum op Sylt tonen 15miljoen jaar geologische geschiedenis. Ook romantische zielen komen hier tijdens de zonsondergang aan hun trekken.

*** Föhr

Het nagenoeg ronde eiland van 83 km² is het grootste dat helemaal door de Waddenzee is omgeven. Hoofddorp is het in 1819 gestichte **Wyk. Toen de Deense koning het in 1842

den. In het westen strekt zich een breed *zandstrand uit, de Kniepsand. Typisch voor het landschap zijn de dennenbossen en duinen. In de hoofdgemeente **Nebel stuit je op een **Hollandse windmolen uit 1771.

* Hallig Hooge

De Hallig waarop de Deense koning Frederik VI in 1825 tijdens een storm beschutting zocht, is 's zomers te bezichtigen. Een herberg op de terp Hanswarft herinnert aan zijn verblijf.

** Pellworm

Het eiland ligt ongeveer een halve meter onder de zeespiegel, slechts tegen overstromingen beschermd door dijken. De ruïne van de kerktoeren St. Salvator

Het museum Königspesel op de Hallig Hooge.

als badplaats uitkoos, begonnen stad en eiland aan een opmars als kuuroord. Het *Dr.-Carl-Häberlin-Friesenmuseum vertelt het verhaal van het eiland en zijn bewoners. In het dorp Boldixum vind je de kerk *St. Nikolai (13de eeuw) met renaissancealtaar. **Nieblum is een Fries dorp met de kerk *St. Johannes (12de eeuw).

*** Amrum

Ongeveer 2000 inwoners telt dit eiland, met een oppervlakte van 20 km² het kleinste van de Noord-Friese vakantie-eilan-

is als een waarschuwing voor de nog altijd hevige stormvloed. Beroemd is het Arp Schnitgerorgel van 1711 in kerk.

** Nordstrand

Tussen 1906 en 1934 werd een 2,5 km lange dam gebouwd die het eiland van 50 km² met het vasteland verbindt. Ontelbare zware stormvloedverwoestten Nordstrand keer op keer, zodat de bevolking naar naburige eilanden of het vasteland vluchtte. De huidige dijken zijn hoog genoeg om het eiland tegen stormvloed te bescher-

gint het wachten en hopen. Vijf Halligen zijn bewoond: Gröde, Hooge, Langeneß, Nordstrandischmoor en Oland. Met zijn 956 ha, 16 terpen en 110 inwoners is Langeneß het grootste eiland van de Halligen. Het kleinste

is Habel, amper 7 ha groot en onbewoond. Op Norderoog en Süderoog zijn vogelopvangcentra die vaak het hele jaar door bezet zijn; de eilandjes maken deel uit van het nationaal park Waddenzee Sleeswijk-Holstein.

men. Sinds 1990 is dit een Seeheilbad aan de Noordzee.

* Husum

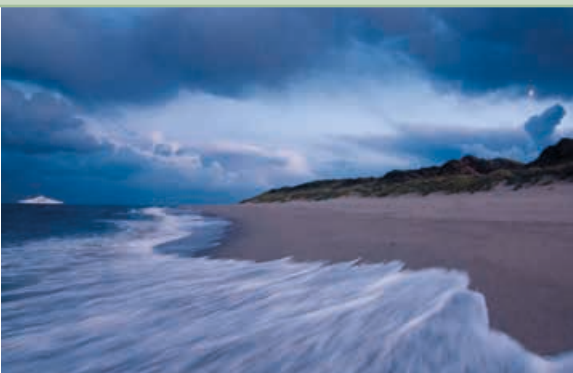
De schrijver Theodor Storm werd hier in 1817 geboren en bezorgde de stad zijn faam. Zijn *huis staat aan de Wasserreihe 31. Schilderachtig staan 16de- en 17de-eeuwse burgerwoningen samen met het stadhuis (1601) langs de **markt. Bezienswaardig is de *Mariakerk met bronzen doopvont (1643). Te midden van een fraai park prijkt in het stadcentrum het **Schloss vor Husum, het kasteel dat de hertogen van Gottorf tussen 1577 en 1582 lieten bouwen.

** Eiderstedt

15 km breed en 30 km lang is het schiereiland Eiderstedt, dat in de 15de eeuw moeizaam werd veroverd op de zee. Het prachtige drasland telt meer schapen dan mensen. Vanaf de hoge dijk die het schiereiland tegen vloed beschermt, kun je tot ver in het land kijken. Je ontwaart gedrongen romaanse dorpskerken en Haubargboerderijen, de Friese stelpboerderijen die typisch zijn voor deze streek. Hier woonden de boeren met hun grote gezinnen, zetten ze hun vee op stal en stapelden ze voorraden onder het hoge dak en hooi in het midden.

* Tönning

Het charmante stadje aan de monding van de Eider was ooit een belangrijke omslaghaven. Een tentoonstelling in het 200 jaar oude Packhaus aan de haven herinnert aan die toentertijd voorname rol. Met een wandelingetje over de markt met zijn aantrekkelijke burgerhuizen en prominent aanwezige romaanse kerk St. Laurentius beëindig je je bezoek. Verderop richting St. Peter-Ording passeer je aan de B 202 de dorpen Te-

tenbüll, Katharinenheerd, Garding en Tating, die met hun fraaie oude bakstenen kerken uitnodigen tot een kort bezoek.

** St. Peter-Ording

In de uiterste punt van het schiereiland Eiderstedt ligt St. Peter-Ording, dat de afgelopen decennia ontstond uit een samensmelting van vier dorpen. De gemeente St. Peter-Dorf met de gotische bakstenen kerk St. Petri is het oudst. St. Peter-Bad dankt zijn bekendheid aan zijn zwavelbronnen, St. Peter-Böhl aan zijn vuurtoren. St. Peter-Ording is een mekka voor strandzeilers, waddewandelaars en vliegeraars: het strand is er 11 km lang en op sommige plaatsen ruim 500 m breed. Bij eb heb je tijd genoeg om in een van de paalrestaurants aan het strand de innerlijke mens te versterken.

** Friedrichstadt

Godsdienstvrijheid en een nieuw thuis – dat beloofde hertog Frederik III van Sleeswijk-Holstein-Gottorf de talrijke Nederlandse godsdienstvluchtelingen. Aan het begin van de 17de eeuw stichtte hij het dorpje Friedrichstadt, waar hij voor de thuislozen puntgevelhuisjes liet bouwen en grachten liet graven. Op de Mittelburgwall staat de *Lutherse kerk (1643) met een altaarschilderij (1675) van Jürgen Oven, een leerling van Rembrandt. De Alte Münze was de residentie van de hertogelijke stadhouder. In de dwarsbeuk bevindt zich de gebedszaal van de mennonieten.

Van boven naar beneden:
duinenlandschap Ellenbogen op Sylt; Rode Klif op Sylt; molen in Wrixum op het eiland Föhr; schapen op de dijk van het eiland Nordstrand.

Nationaal park Waddenzee Sleeswijk-Holstein

Doods en levenloos, zo oogt het sedimentrijke slib van het wad met zijn rijke microfauna bij eb. Maar juist die rijke microfauna vormt het voedsel voor vissen, kreeften, schelpdieren en wormen. De Wad-

denzee is dan ook een geliefd broed- en foerageergebied voor miljoenen treken standvogels, zoals de kluut, grutto en kokmeeuw. Het nationaal park Waddenzee Sleeswijk-Holstein is 4000 km² groot en strekt zich uit

van Sylt (grote foto: Morsumer Kliff) via het schiereiland Eiderstedt (rechts, met de vuurtoren Westerheversand) tot aan de monding van de Elbe. Met 3000 plant- en diersoorten biedt het een unieke biotoop. Het na-

tionaal park werd opgericht in 1985, vergroot in 1999 en uitgeroepen tot Unesco-biosfeerreservaat in 2005. Het gebied is opgedeeld in twee strikt beschermde kernzones (met zeehondenbanken), een bufferzo-

ne (met beschermd bosgebied) en een ontwikkelingszone voor duurzame landbouw (bestaande uit de Halligen).

